

Alla Iacovic

Człowiek bez ojczyzny w świetle publicystyki i wypowiedzi autobiograficznych

Słowa kluczowe: ojczyzna, mentalność narodowa, tożsamość narodowa, język ojczysty, poczucie ojczyzny, wywiad narracyjny, globalizacja.

We wstępie sformułowano cele i założenia pracy, określono jej aktualność, nowatorstwo oraz znaczenie teoretyczne i praktyczne. Pierwsza część pracy, *Teoretyczne aspekty pojęcia „ojczyzna”*, składa się z trzech rozdziałów usystematyzowanych w podrozdziały. W pierwszym rozdziale przeanalizowano specyfikę pojęcia *ojczyznaw* koncepcjach socjologicznych i kulturowych oraz przedstawiono językowo-kulturowe studia nad ojczyzną (E. Bartmiński, A. Wierzbicka, W.N. Telia, I. Sandomirska, S.M. Tolstaja, S. Ossowski i in.) Badania te wykazały, że pojęcie *ojczyzna (родина)* ma specyficzne cechy, które odróżniają je od innych pojęć kulturowych. Pojęcie *ojczyzna (родина)* jest pojęciem relacyjnym, tzn. parametr relacyjny jest konieczny w jego strukturze. Można mieć ojczyznę lub jej nie mieć, tzn. konieczna jest obecność podmiotu, który zdaje sobie sprawę, że ma ojczyznę (bądź jej nie ma). W językach słowiańskich z kilkoma jednostkami leksykalnymi dla wyrażenia pojęcia *ojczyzna*, należy przeciwstawić sobie *małą ojczyznę*, czyli 'przestrzeń osobistą' (A. Wierzbicka), i *dużą ojczyznę* – 'ojczyznę jako państwo'. Obecność podmiotu obserwuje się także wtedy, gdy za podstawę przyjmuje się emocjonalną stronę zagadnienia, co potwierdza fakt, że „bez poczucia ojczyzny nie ma ojczyzny” (S. Artanowski).

W drugim rozdziale omówiono pojęcie *mentalności narodowej* i związek mentalności narodowej z językiem ojczystym (W.N. Iwanow). Mentalność (jako system nieświadomych sposobów postrzegania świata), a także język (jako reprezentacja świata i nieodłączna cecha ludzi) mogą wpływać na poczucie ojczyzny. Język jest również postrzegany jako potencjalna ojczyzna.

W trzecim rozdziale pierwszej części poruszono kwestię tożsamości narodowej w czasach globalizacji (W.O. Korotin). Omówiono kwestię kryzysu tożsamości narodowej, a w konsekwencji – budowanie tożsamości kosmopolitycznej.

W części drugiej bardziej szczegółowo zanalizowano kwestię tożsamości narodowej, poruszając także problem habitusu w obrębie charakteru narodowego (P. Bourdieu). Tożsamość plciowa i tożsamość narodowa rozpatrywana jest na stronach niniejszej pracy na tle rosyjskiej idei narodowej. Rozważania na ten temat stanowią kontekst niezbędny do zrozumienia treści wywiadów narracyjnych z przedstawicielami obywateli (byłych obywateli) byłego Związku Radzieckiego, którzy w mniejszym lub większym stopniu przedstawili swoją wizję rosyjskiej idei narodowej. Szczegółowo omówiono zagadnienie tożsamości narodowej nabierającej charakteru transgranicznego, a globalizacja zaostriżyła problem zachowania tożsamości narodowej (S. Huntington).

Osobny rozdział w drugiej części pracy poświęcony jest specyfice kształtowania się patriotyzmu w społeczeństwie rosyjskim jako punkt wyjścia do dalszej analizy poczucia ojczyzny obywateli krajów byłego Związku Radzieckiego.

Trzecia część rozprawy, *Narracja jako interdyscyplinarny konstrukt metodologiczny*, wraz z podrozdziałami poświęcona jest metodologii. Wywiad narracyjny został wybrany jako główna metoda do późniejszej analizy (zrozumienie aspektu ojczyzny, poczucie ojczyzny, wpływ obecności czy nieobecności ojczyzny w życiu respondenta). W rozdziale trzecim szczegółowo opisano wybraną przez autorkę metodę

badawczą, podając jej mocne strony, które przyczyniły się do sukcesu badań w tej pracy (F. Schütze). Narzędzia wypracowane przez narratologię pozwalają osobie badanej mówić o swoich działaniach i związanych z nimi przekonaniach. Celem wywiadów jakościowych jest ujawnienie świata danej osoby oraz tych jego aspektów, które są dla niej centralne (S. Kvale), a w niniejszym opracowaniu centralnym tematem jest ojczyzna (poczucie ojczyzny, jej znaczenie w życiu respondenta, jej brak).

Czwarta część opracowania zawiera analizę 15 wywiadów narracyjnych o charakterze biograficznym, przeprowadzonych przez autorkę. Wszystkie wywiady łączy temat przewodni – motyw ojczyzny i jego różne aspekty. W badaniu wzięło udział 14 osób w wieku od 25 do 70 lat. Ostatni 15. człon jest autowywiadem, w którym autorka sama opowiada swoją historię jako respondentka. Niniejsze opracowanie nie jest bowiem dziełem bezstronnego badacza. Jedną z kluczowych metod wykorzystanych w niniejszym opracowaniu jest autowywiad, w którym historia osobista posłużyła za początek całego badania. Przy doborze pozostałych 14 respondentów autorka kierowała się dwoma głównymi kryteriami: dana osoba powinna mieć w swojej biografii co najmniej trzy kraje (tzn. kraj urodzenia, kraj stałego zamieszkania i kraj obecnego pobytu muszą się różnić). Kolejnym kryterium doboru respondentów była biegła znajomość języka rosyjskiego (w większości przypadków był to język ojczysty), w którym przeprowadzono wszystkie wywiady. Innym kryterium doboru respondentów był związek osoby badanej, w mniejszym lub większym stopniu, z ZSRR. Ten aspekt pozwolił ocenić wpływ ideologii ZSRR i jego rozpadu, a także dalszej historii byłych republik Związku (już niepodległych krajów) na rozumienie przez obywateli pojęcia *ojczyzna*.

Pośród istniejących podejść do analizy pojęcia *ojczyzna* w niniejszej pracy wybrano metodologię analizy etymologicznej, analizy definicji słownikowych, analizy kontekstualnej i konceptualnej, której poddano również pojęcia *mentalności narodowej* i *tożsamości narodowej*. Autorka starała się określić wpływ każdego z tych pojęć na stosunek jednostki do ojczyzny. Związek między tożsamością narodową, mentalnością i językiem (językiem ojczystym i językiem obcym jako drugim językiem danej osoby) oraz ich wpływ na rozumienie ojczyzny przez poszczególnych respondentów opisano w rozdziałach I i II. Ponadto w rozdziałach II i IV przedstawiono wyniki badań ankietowych przeprowadzonych przez autorkę specjalnie na potrzeby tej pracy. Dodatkowe badania przyczyniły się do pogłębienia studiów nad pojęciami *ojczyzny* i *tożsamości narodowej*.

Określenie definicji pojęcia *ojczyzna*, a także pojęć *mentalność narodowa* i *tożsamość narodowa* było niezbędne do późniejszej analizy wywiadów narracyjnych w celu skupienia się na relacjach między tymi pojęciami i ich wpływie na rozumienie pojęcia *ojczyzna* przez respondentów. Analiza wykazała, że tożsamość narodowa nie ma wpływu na pojęcie *ojczyzna*, podobnie jak język ojczysty. Choć tożsamość narodowa jest czynnikiem niezmiennym, język ojczysty i mentalność mogą ulec zmianie w wyniku działania czynników zewnętrznych, takich jak zmiana miejsca zamieszkania, długotrwały pobyt poza krajem pochodzenia. Język ojczysty może ustąpić miejsca językowi obcemu, który jest częściej używany ze względu na czynniki zewnętrzne (E.F. Nieczajewa). Jednak nawet jeśli tożsamość narodowa jest czynnikiem niezmiennym, nie ma to wpływu na postrzeganie ojczyzny. Mając określoną tożsamość narodową, można nazwać ojczyzną zupełnie inny kraj niż ten, z którego się pochodzi, lub w ogóle jej nie mieć.

W zakończeniu pracy autorka podsumowała wyniki badań i sformułowała ich perspektywy. Jej zdaniem, praca wnosi wkład w badania nad przesłankami rozumienia (i używania) określeń: „ojczyzna”, „brak ojczyzny”, „wybór ojczyzny”, co jest istotne w okresie globalizacji i unifikacji kultury masowej. Poza zakresem

tego tematu pozostaje wiele interesujących kwestii, które mogą być przedmiotem dalszych badań. Ciekawe byłoby np. prześledzenie, jak zmienia się rozumienie ojczyzny w konsekwencji pandemii i wydarzeń militarnych w 2022 roku.

 Alla Iacovic
9.06.2022

